

KÜLTÜR, ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE TOPLUM

Abdulkadir YAŞAR*

Öz

Kültür, insan türünü diğer canlı türlerinden ayırt eden en temel özelliğimiz olarak kavramsallaştırılır. İnsan doğasının sahip olduğu ya da olmadığı nitelikler nedeniyle kültür bizim hem doğal hem de toplumsal yaşamımızı sürdürebilmemizi sağlayan temel sahalardan birisi olarak yorumlanır ve kültürün toplum halinde yaşamamızı kolaylaştırdığına inanılır. Kültür, doğamızın bir parçası olmasının yanında aynı zamanda tarihsel toplumsal koşullar tarafından biçimlendirilen ve değişebilen bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle insan-doğa ve insan-insan mücadelelerinin hem nedeni hem de sonucu olarak biçimlenmiş ve sosyal dünyamıza her yönüyle damgasını vurmuştur. Tarihsel süreçte değişen anlamı ve siyasal, ekonomik ve toplumsal işlevleriyle modern toplumların temel sahaları arasında yer almıştır. Özellikle modern toplumların en baskın siyasal örgütlenme modeli olan ulus-devlet örgütlenmelerinin yurttaşlığı temel alan yaklaşımının ihtiyaç duyduğu, benzer değer ve normları paylaşan, temel ilkeler üzerinde siyasal olarak uzlaşmış insan kaynağının oluşturulmasının temel unsuru oldu. Ancak tarihsel süreç ve değişen koşullar kültüre yüklenen anlamı ve işlevleri farklılaştırdı. 1980’li yıllarla birlikte sosyal bilimlerde ortaya çıkan bazı akımlar kültüre “özcü” bir yorumla yaklaştı. Bu yaklaşımın sonucunda kültüre politik sahayı ikincilleştiren bir misyon yüklenirken “farklılık”, “çeşitlilik”, “kültürel özgünlükler” ve “çokkültürlülük” gibi kavramlar üzerinden toplum halinde yaşam sorunsallaştırıldı. Bu yaklaşımın bazı temsilcileri kültürler arasındaki herhangi bir hiyerarşik ilişkiyi ve evrensellik düşüncesini reddederken, aynı zamanda sadece “kültür” olmalarından kaynaklı olarak meşruiyet taşıdıklarını savundular. Böylece bir yandan kamusal sahada farklı kültürlerin temsili, tanınması gibi teorik tartışmalar yürütülürken diğer yandan da çeşitli nedenlerle çokkültürlü bir yapıya sahip olan toplumlarda, kültürlerin yasal temsili ve çeşitli kültürel grupların kendi içlerinde demokratik bir işleyişe sahip olup olmadıklarına bakılmaksızın uygulamalarına alan açıldı. Bu durum bir yandan yurttaşlık temeli üzerinde şekillenen siyasal uzlaşmayı zayıflatırken diğer yandan da baskıcı kültürlerin topluluk değerlerini kendi üyelerine, modern devletin kural, ilke ve egemenlik haklarını ortadan kaldırır şekilde dayatmalarının önünü açarken modern hukuku da demokrasi dışı uygulamaların garantörü haline getirdi. Bu durum bazı yorumcular tarafından büyük toplum içerisinde ondan kopuk onun değer, norm ve yaşam pratiklerini reddeden hatta kendi kültürünü ve yaşam pratiklerini büyük topluma şiddeti bir araç olarak kullanma yoluyla dayatan sonuçların ortaya çıkmasıyla ilişkilendirildi. Bu bağlamda çalışma, kültürü özcüleştiren ve çokkültürcü kimlik politikalarını temel alan yaklaşımları ve çokkültürcülük uygulamalarını güncel gelişmeler ışığında tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Kültürelcilik, Kültürel Çeşitlilik, Çokkültürlülük, Toplum.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Kars/ Türkiye, yasarabdulkadir80@gmail.com, Orcid:0000-0001-6426-5962

CULTURE, MULTICULTURALISM AND SOCIETY

Abstract

Culture is conceptualised as our most fundamental characteristic that distinguishes the human species from other species. Due to the qualities that human nature has or does not have, culture is interpreted as one of the basic fields that enable us to sustain both our natural and social life and is believed to facilitate our life in society. Besides being a part of our nature, culture also has a structure that can be shaped and changed by historical social conditions. In this respect, it has been shaped as both the cause and the result of human-nature and human-human struggles and has left its mark on our social world in every aspect. It has become one of the main fields of modern societies with its changing meaning and political, economic and social functions in the historical process. In particular, it has been the basic element of the formation of a human resource that shares similar values and norms and is politically agreed on basic principles, which is required by the citizenship-based approach of nation-state organisations, the most dominant political organisation model of modern societies. However, the historical process and changing conditions have differentiated the meaning and functions attributed to culture. Some movements that emerged in the social sciences in the 1980s approached culture with an 'essentialist' interpretation. As a result of this approach, culture was assigned a mission that subordinates the political field, while life in society was problematised through concepts such as 'difference', "diversity", 'cultural specificities' and 'multiculturalism'. Some representatives of this approach rejected any hierarchical relationship between cultures and the idea of universality, while at the same time arguing that they carry legitimacy only because they are 'cultures'. Thus, on the one hand, theoretical discussions such as the representation and recognition of different cultures in the public sphere were carried out, and on the other hand, in societies with a multicultural structure for various reasons, space was opened for the legal representation of cultures and the practices of various cultural groups, regardless of whether they have a democratic functioning within themselves. On the one hand, this situation weakened the political consensus shaped on the basis of citizenship, on the other hand, it paved the way for oppressive cultures to exert pressure on their own members in a way that eliminates the rules, principles and sovereignty rights of the modern state, while making modern law the guarantor of undemocratic practices. This situation has been associated by some commentators with the emergence of results that are disconnected from the larger society, rejecting its values, norms and life practices, and even imposing its own culture and life practices on the larger society by using violence as a tool. In this context, the study aims to discuss approaches and multiculturalism practices that essentialise culture and are based on multiculturalist identity politics in the light of current developments.

Keywords: Culture, Culturalism, Cultural Diversity, Multiculturalism, Society.

Giriş

İnsanlar içinde yaşadıkları sosyal dünyaya ve kendilerine anlam vermeye çalışırlar. Bu nedenle yaşamlarının, eylemlerinin ve ilişkilerinin anlam ve önemine dair sorular sorarlar (Parekh, 2002: 183). Bu sorulara verilen yanıtların maddi temellerinin yanında kültürel nedenleri de bulunur. Tam da bu noktada kültür, sosyal bilimlerin en tartışmalı kavramları arasında kendisine merkezi bir yer bulur ve olağanüstü derecede karmaşık bir anlama sahip olduğu iddiasıyla karşımıza çıkar (Eagleton, 2021: 15). Kavramın oldukça eskiye dayanan zengin ve ilginç bir tarihçesi mevcuttur. Kültür, ekonomi ve politika gibi temel insanlık sahaları arasında yer alır ve insanın hem doğasının bir sonucu hem de doğasını etkileyen temel faktörlerden biri olarak yorumlanır. İnsan, diğer bütün niteliklerinin yanında canlı türlerinden temelde kültürel bir varlık olarak ayrışır. Bu noktada insanın kültür üretebilme niteliği ve kültürün insanın varlığını sürdürmesi üzerindeki temel rolü nedeniyle kültür kavramına tarihsel süreç içerisinde farklı tanımlamalar, anlamlar, yaklaşımlar geliştirilirken siyasal, ekonomik ve toplumsal yaşamın düzenlenmesi konusunda da temel işlevler yüklenmiştir.

Özellikle toplum halinde birlikte yaşama sorunsalına çözüm arayışında politik ulus-devlet modelinin geliştirilmesiyle birlikte benzer ilke, norm, değer ve anlam dünyalarına, yaşam pratiklerine sahip insanlardan oluşan toplumlar öne çıkmaya başladılar. Bu noktada kültürün toplum halinde birlikte yaşamı kolaylaştırıcı, birleştirici ve hatta demokrasinin işlemesi için merkezi konuma sahip olduğu düşünüldü ve insanların benzer değerlere, normlara sahip olmaları için programlar yürütüldü ve bu model birlikte yaşama sorununa yurttaşlık temelinde getirdiği çözümle bütün dünyayı etkiledi (Habermas, 2012; Touraine, 2011).

Tarihsel süreçte yaşanan bazı değişim ve dönüşümlerin sonucunda 1980’li yıllarla birlikte şiddetlenen küreselleşme sürecinde bazı postmodernist sosyal bilimciler toplum halinde birlikte yaşama sorunsalına verilmesi gereken yanıtı, politik saha yerine kültürü temel alan, onu özçüleştirilen “kültürelci” bir yaklaşımda aramaya başladılar ve böylece politikanın gündemini çokkültürlülük tartışmaları ve uygulamaları belirlemeye başladı. Avrupa ülkeleri gerek tarihsel sömürgeci geçmişleri gerekse 2. Paylaşım Savaşı sonrasında ihtiyaç duydukları işgücü açığını karşılayabilmek adına başka tarihsel toplumsal koşullardan gelen, bunun sonucunda da farklı kültürel değerlere ve normlara sahip insanlarla bir toplum halinde birlikte yaşama durumunu deneyimlediler. Bu durum birlikte yaşama dair yeni sorunları ve bu sorunlara yönelik yeni çözüm arayışlarını beraberinde getirdi. Bu çalışma, güncel gelişmeler ışığında kültürelci yaklaşımların, toplum olarak birlikte yaşama sorunsalına uygulamada ne derece çözüm getirdiklerini değerlendirmeye çalışacaktır.

Kültür

Kültür konusu üzerinde çalışmalar yürüten bazı araştırmacıların kavramın tarihsel süreç içerisinde değişen anlamını ve kullanım alanlarını belirleyebilmek için çeşitli çalışmalar yürüttükleri görülmektedir. Örneğin Kroeber ve Kluckhohn çalışmalarında, kavramın tarihsel evrimine altmış sayfa yer ayırmışlardır (Güvenç, 2018: 122). “Cultura” kelimesinden geldiği görülen sözcük, Latince “Colera” yani sürmek, ekip-biçmek anlamına gelmektedir. Cultura sözcüğünün Fransızcada 17. yüzyıla kadar anlamının değişmeden kaldığı görülmektedir. Culture kelimesi ilk defa Voltaire tarafından insan zekasının oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi ve yüceltilmesi gibi anlamları ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Kelime buradan Cultur olarak Almancaya geçmiş ve 1793 tarihli bir sözlükte kullanılmıştır. Sonrasında ise kelimenin G. Klemm tarafından uygarlık ve kültürel evrim anlamını karşılayacak şekilde kullanıldığı görülmektedir. Kelimenin buradan İngilizce, İspanyolca ve Slav dillerine geçtiği hatta Tylor’ın kültür kavramını kullanırken Klemm’den esinlendiği düşüncesi genel kabul görür (Güvenç, 2018: 122).

İnsan türünü diğer canlılardan ayırt eden en temel özelliğini kültür kavramıyla ifade etmeye çalışırız, ancak kültür adını verdiğimiz bu kavram son derece karmaşıktır (Akt. Bates, 2018: 47). Kültür kavramı kullanıldığında öğrenimle ilgili insan davranışının bütün yönleri kastedilir; alet yapımından çeşitli dinsel ritüellere, çiftçilikten sanata, ölüm ve doğum âdetlerinden, cinsellik pratiklerine kadar farklı alanlardaki uygulamalar ve bunların aktarımını kapsar. Bu yönüyle kültür anlaşılması zor bir olgudur. Çünkü öğrenilmiş olan ile doğuştan getirileni ayırt etmek her zaman kolay değildir. Davranış ister öğrenilmiş olsun ister doğuştan getirilmiş olsun, sonuçta bütün davranışların insan beyninde bir temelinin olması zorunluluğu vardır. Örneğin insanın Arapça

konuşması yerine Türkçe konuşmasının kültürel temelleri bulunur ancak dil öğrenme yeteneği insan biyolojisinin temel bir özelliğidir. Kültür yaşam boyunca öğrendiklerimizle ilgilidir, değişkendir ve değişmektedir. Kültürel davranış nesilden nesile farklılaşabildiği gibi aynı zaman diliminde aynı toplumun üyeleri arasında bile farklılaşabilmektedir. Ancak değişkenliğin de bazı sınırları bulunur. İnsan organizmasının sahip olduğu özellikler onun üreme sistemlerinin, dilsel yeteneklerinin, duygularının, zekâsının dünyanın her yerinde aynı olmasını sağlar. Bu nedenle insanın toplumsal yaşamının çeşitli yönleri çok farklı kültürel dünyalarda bile bize son derece tanıdık örüntüler sergiler. Örneğin yaş ve cinsiyet ayrımları, aile ya da akrabalık bağları, insan güzelliğine ilişkin düşünceler, inanç ve sanata ilişkin uygulamalar gibi insan toplumlarının evrensel unsurları olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla kültürel olarak farklılıklarımız bulunsun da ortak insanlığımızı ifade eden temel yapılarımız da bulunur (Bates, 2018: 48). Kültürün paylaşılan değerler, normlar, görüşler, davranışlar içermesi bireyin toplum içerisindeki eylemlerini anlaşılır kılarken belirli koşullarda diğerlerine karşı nasıl yanıtlar verebileceğinin kestirilebilir olmasını mümkün kılar (Haviland, vd., 2008: 104). Bu yönüyle kültür, yani öğrenilebilir olması, çeşitli simgeler ve semboller içermesi, anlam verici olması, bütünleştirici-ayırıştırıcı olması ve devingen olması gibi çeşitli nitelikler taşıması, kavramının tanımlanmasında, doğası hakkında ve onun neden ortaya çıktığı ve nasıl yorumlanması gerektiği konusunda çeşitli tartışmalara kaynaklık etmektedir. Alfred Kroeber'e göre kültür; toplumdan, bireyden ve organizmadan farklı bir olgudur. Kendine özgü karakteristikleriyle açıklanabilir, başka olgusal düzeylere indirgenemez. Edward Tylor'ın ifade ettiği gibi öğrenilir, paylaşılır ancak aynı zamanda değişken, esnek, değer yüklü, kişisel değil anonimdir. Kültürün yenilenmesi sadece dehalara bağlı olarak ortaya çıkmaz, aynı zamanda biçim, tarz ve önem düzenlemelerinin de ifadelerini içerir. Yani kültürel değişimler onun bireysel üyelerinin iradesini aşan, toplumsal bir salınımla gerçekleşir. Bu yönüyle kültür bireyi aşan hatta baskılayan bir şeydir (Moore, 2015: 77). Öte yandan insanlar kültür tarafından biçimlendirilmelerine rağmen onun üzerlerinde bulunan etkisinden kurtulup başka kültürleri benimseyemeyecek varlıklar değildirler. İnsanlar kültür tarafından bütünüyle değişemeyecekleri şekilde biçimlendirilip yönlendirilemezler çünkü onlar her zaman esnek, edilgen ve bağımsız kaynaklara sahip varlıklardır. Ayrıca her kültür her zaman çatışma halinde bulunan öğelere sahiptir ve üyelerinin karşısına bütünüyle tutarlı ve homojen şekilde çıkamaz (Parekh, 2002: 202). Yani insan söz konusu olduğunda içinde yetiştiği kültür tarafından bütünüyle biçimlendirilen ve bir toplumun tüm üyelerinin aynı düşünüp, aynı davrandığı tutarlı, sürdürülebilir bir tutum, tavır veya değişmez bir yapıdan söz etmek çok zordur. Böylesi tutarlılıklar hem insanın doğasıyla çelişir hem de kültürün belirli zorunluluklar ve koşullarla olan ilişkisiyle çelişir. Belki de bu nedenle Ruth Benedict, kültürü onu oluşturan parçaların toplamını aşan bir şey olarak anlar; kültürler, kültürden kültüre değişkenlik gösteren ve temellerinde yer alan varoluşsal değerler üzerinde biçimlenen yapılanmalardır. Yani her kültür kendine has bir öz taşır ve bu kilit önemdeki öz onun üyelerince öğrenilir. Örneğin, Amerikan toplumunun bireyselleşmeyi, yeniliği, başarıyı önemli gören kendine has bir anlayışı bulunur. Margaret Mead'de Benedict'e çok yakın bir anlayışı benimser ve birey ile toplum arasındaki ilişkilerin değere dayalı olduğunu düşünür. Ancak Mead, ilgisini daha çok mikro ilişkilere yoğunlaştırır ve buradaki kültürel dizgeleri analiz eder. Ona göre çocuk yetiştirme biçimleri –bebeğin süten kesilmesini mi beklemeliyiz; ya da onu buna zorlamalı mıyız- bireylerin ve toplumların kendine özgü yönlerini oluşturur (Moore, 2015: 78). İnsanların eylemleri, ilişkileri hakkında sahip oldukları düşünceler ya da inançlar, bireysel ve kolektif yaşamlarını düzenledikleri âdetleri şekillendirir. Yani kültür, tarihsel süreçte bir grup insanın bireysel ya da kolektif yaşamlarını düzenlemek, yapılandırmak için kullandıkları inançlar ve âdetlerden oluşan bir sistemdir ve aynı zamanda insan yaşamını anlamının, düzenlemenin yoludur (Parekh, 2002: 184).

Edward Sapir'in kültür tanımlamasında ise bireyler aktif konumdadırlar. Ona göre kültür, kamusal alana katılan bireyler tarafından sürekli gözden geçirilerek yeniden inşa edilir. Bu anlayışta bireyler aktif üreticilerdir, kültürün en basit içeriği bile tartışma ve görüş ayrılıklarına neden olabilir, ancak bunun da bir sınırı bulunur. Bu sınır dildir. Çünkü diller bizim evreni nasıl algıladığımız, zaman, mekân, sayılar ve kütleleri nasıl kavramsallaştırdığımız gibi temel düşünceleri ifadeye dönüştürür, simgeler, semboller ve dilsel kategoriler içerir. Biz bu kategorileri, bir çocuğun dili edindiği süreç gibi sorgulamadan içselleştiririz ve tartışmayız. Bu durum bize bir taraftan yeni biçimler ortaya koyma imkânı verirken diğer taraftan da var olan dilsel kategoriler, kültürel

tecrübelerimize genel biçimini verir (Moore, 2015: 79). Kültür birçok farklı düzeyde ifade edilirken basit düzeyde dilde, cümle yapısı, kelime dağarcığı ve gramer yapısı gibi özellikleriyle dünyayı tanımlama biçimlerinin ifadesini ortaya koyar ve aynı dili konuşan insanlar bu nedenle bazı kültürel unsurları paylaşırlar. Böylece insanlar yeni bir dil öğrendiklerinde aslında yeni bir dünyayı da öğrenirler (Parekh, 2002: 185).

Clifford Geertz'in kültüre yaklaşımı ise bağlamsal yorumlama edimi üzerine temellenir. Ona göre bir kültürel eylemi –oyun, siyasal kampanya, ritüel- anlamak için onu kendi yerel bağlamında yorumlamak gereklidir. O, “Max Weber gibi insanın önem verdikleri etrafında dönüp durmasıyla ördüğü ağıyla kendini saran bir hayvan olduğunu” düşünür ve kültürü bu ağlar olarak anlar (Moore, 2015: 331). Öte yandan Marx'ın her üretim tarzının kendine özgü farklı toplumsal, ekonomik, siyasal, kültürel ilişkilerle karakterize olduğunu söylemesi ve üretim tarzıyla topluma ilişkin her türlü genellemeyi ilişkilendirmesi kültüre yaklaşımları önemli ölçüde etkileyecekti. Marksist yaklaşımlar hala çok yaygındırlar. Bu yaklaşımın en önemli temsilcisi Marvin Harris'tir (Bates, 2018: 30-31). Marvin Harris, insan doğasına, kültürel özgünlüklere ya da kültürel olduğu için temel değer taşıdığına inanılan dokunulmaz kılınmış alanlara, superorganik yapılara yer vermez. Ona göre kültürün temelinde, tekno-çevresel ve tekno-ekonomik belirleyici ilkeler bulunur. Yani sosyokültürel yaşamın maddi koşullarına odaklandığı kültürel materyalizm anlayışını geliştirir. Harris için düşünceler, değerler, inançlar, çevresel maddi koşullarla ilişkilidir. Besin kaynakları, iklim, hayvanlar, hastalıklar, gibi çeşitli faktörlerin çocuk yetiştirmeyi, inançları, tabuları, yasak besinleri, hayatta kalma mücadelesi içerisinde belirlediği düşüncesindedir (Bates, 2015: 31; Moore, 2015: 259).

Kültüre diğer temel bir yaklaşımı gereksinimler kavramsallaştırmasıyla Bronislaw Malinowski ortaya koyar. Ona göre bütün insanların karşılamak zorunda oldukları bazı biyolojik ve psikolojik gereksinimleri bulunur. Kültür temelde bu gereksinimleri karşılama zorunluluğunun sonucunda ortaya çıkmıştır. Kültürler yiyecek ve üreme gibi biyolojik sorunları, hukuk ve eğitim gibi aletsel sorunları ve din sanat gibi bütünleyici sorunları karşılamak zorundadırlar. Aynı zamanda kültürler, yaşamın sürdürülebilmesi için gerekli mal ve hizmetlerin üretimini ve dağıtımını sağlamak, biyolojik süreklilik ve yeni üyelerin uyumu, çatışmaların çözümü, değişen koşullara uyarlanma gibi ihtiyaçlara da yanıt üretmek zorundadırlar (Haviland, 2008: 131-134).

Modern toplum, varlıklarını sürdürebilmek için ortak bir çaba içerisinde bulunan, ortak bir yaşam alanını paylaşan ve ortak bir dili ve ilkeleri, değerleri ve normları paylaşan, ortak bir kimliği bulunan insan grubu olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda toplum ve kültür kavramlarının yakından ilişkili olduğu söylenebilir (Haviland, vd., 2008: 104). Öyle ki modern toplumların ve devletlerin siyasal örgütlenmelerinde en önemli sahalardan birisi olarak kültür merkezi bir konumda bulunur. Özellikle kültür, siyasal olarak ulus-devlet şeklinde örgütlenen modern toplumların varlıklarını sürdürebilmeleri ve birlikte yaşamının ortaya çıkardığı sorunların çözümü konusunda önemli bir rol üstlendi. Ulus-devletin, örtüşen yurttaşlık ve milliyet bağlarıyla bir araya gelmiş, yani siyasal ve kültürel kimliğin büyük oranda örtüştüğü bağımsız bir siyasal toplum ve birlikte yaşama modeli sunması, kültürü merkezi bir konuma taşıdı (Heywood, 2019; Eagleton, 2022). Modern toplumların en önemli siyasal örgütlenme modeli haline gelen ulus-devletler, her ne kadar homojen bir kültür yaratma hedefleri nedeniyle eleştirilseler de demokratik işleyişe imkân tanıyan ve etnik, dinsel ya da mezhep gibi kültürel sınırların aşıldığı ve farklılıkların yurttaşlık anlayışı içerisinde yaşamını sürdürdüğü modern bir birlikte yaşam siyasası ortaya koydu. Kuşkusuz demokrasi bu modelin işleyişinin temelini oluşturmaktaydı. Harari'nin de (2021: 262) dikkatle belirttiği gibi insanlar ancak diğerleriyle bir bağ kurabildiklerinde demokratik bir işleyiş mümkündür ve demokratik seçimler ancak inanç gibi ulusal efsaneler gibi belli kültürel ortaklıkları paylaşan toplumlarda uygulanabilirdi. Yani demokratik seçimler, temelde anlaşılan insanlar arasındaki belli anlaşmazlıkların çözümü için etkili bir yöntemdi ve bu modelin işleyebilmesi için üzerinde büyük oranda uzlaşılmış ortak değerlere, normlara ve ilkelere ihtiyaç duyulmaktaydı. Kültür ve siyaset arasındaki bu hassas dengeyi korumak son derece zordu. Özellikle modern bir toplum halinde birlikte yaşamının temelleri açısından politik sorunsala modernliğin sunduğu yanıtları reddeden çokkültürcü “kimlik politikaları”nı (Kaya, 2018) esas alan düzenlemeler Avrupa'da olduğu gibi sorunu kaçınılmaz bir şekilde büyütecekti.

Çokkültürlülük ve Toplum

1980'ler ve sonrasındaki süreçte postmodernist sosyal teorisyenlerden bazıları toplumsal düzenin merkezine kültürelcilik anlayışını yerleştirdiler ve kültürü insanlığın referans çizgisi olarak anlamlandırdılar. Bu öğretilerde kültür, insanlık sorunlarının her sahasının temelini oluşturmaktaydı. Bu yaklaşım insanların ortak bir doğaya, ihtiyaçlara, yeteneklere sahip doğal fiziksel bir hayvan türü olduğu düşüncesinin yerine, onları bütünüyle kültürel yaratıklar olarak anlamak üzerine kuruluydu. Onlar için insanlığın ortak paydasına vurgu yapmak yapay bir evrensellikten başka bir şey değildi ve bu kültürel farklılıkları bastırmaya çalışmaktı. Böylece ekonomik ve siyasi sorunlar yeniden yorumlanıp bütünüyle kültürel sorunlara indirgendi. Bu, bir taraftan çoğulluğu, farklı kültürleri ve kimlikleri, çeşitliliği önemsemek konusunda insanlığa değerli kazanımlar sağlarken; diğer taraftan da ilginin maddi konulardan uzaklaşmasına ve yarattığı kapsayıcılık kültürle maddi farkların gizlenmesine neden oldu. Örneğin insanların istediği gibi giyinme, tapınma ve sevişme haklarına saygı duyulurken; iyi bir maaş alma hakkının reddedilmesi sorun oluşturmazdı; kültürlerin arasında hiyerarşi aranmamalıydı ama eğitim sistemi hiyerarşıktı (Eagleton, 2021: 41-43). Postmodernistlerin yaptığının tersine -yani kültüre, kültürelci yaklaşımın tersine- kültürelenden ziyade doğal varlıklarız. Yani sahip olduğumuz türde bedenlere sahip olduğumuz için, bedenlerimizin sahip olduğu doğa sayesinde ve bunların ait oldukları türde doğal dünya sayesinde kültürel varlıklarız. Hepimiz doğduğumuzda kendimize bakmaktan aciz doğalara sahip olduğumuz için kültüre ihtiyaç duyarız. Doğamız kaynaklı oluşan boşluk kültür tarafından doldurulmak zorundadır yoksa varlığımızı sürdüremeyiz, ölürüz. Kültüre doğru yaptığımız bu hamle bizim bir yandan ihtişamımız iken diğer yandan felaketimizdir. Postmodernistler insanın doğa ile kültür arasında asılı olma durumunu gözden geçirirler ve bunu biyolojizm ya da ekonomizm gibi kabaca kültüre indirgerler (Eagleton, 2021a: 104-105). Bu postmodernist kültür yorumları, kültürün aklın, bilimin eleştirisinden¹ muaf bir dokunulmazlık kazanmasına zemin sağlarken diğer taraftan da “çeşitlilik”, “çoğulluk”, “farklılık”, “kültürel özgünlükler” ve “kimlik siyaseti”, “tanınma”² gibi kavramları toplum olarak birlikte yaşamamızı sağlayacak olan politik sahanın merkezine yerleştirdi. Kültüre kazandırılan bu “özcü” yorumlar çokkültürlülük tartışmalarına alan sağladı. Diğer yandan çokkültürlülük tartışmaları modern topluma ve ulus-devlet modeline karşı küreselleşme ile birlikte getirilen eleştirilerle birlikte yaygınlaşacaktı (Çınar, 2016: 11). Kültürel kimlik temelli politikaların merkezi bir önem kazanmasıyla birlikte, toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite ve inanç gibi kültürel aidiyetlerin sosyal sınıf ve ulus-devlet gibi politik aidiyetlerin yerini almaya ve insanların bunları sorgulamaya başladıkları iddialarının (Kaya, 2018) ardından çokkültürlülük tartışmaları gündemde önemli bir alan işgal etmeye başladı.

Çokkültürlülük kavramsallaştırması son derece kaygan tanımlamaya sahipti. Çünkü kavram, bir taraftan toplumda birden fazla kültürün varlığını ifade etmek için kullanılırken diğer taraftan aynı toplum içerisinde farklı kültür ve kimliklere sahip siyasallaşmış topluluklarla nasıl birlikte yaşanılacağına ilişkin siyasal anlayışlara atıf yapmak için kullanılmaktadır (Shorten, 2022: 13). Çokkültürlülük, insancılık, insan hakları, kültürel farklılıkların kamusal alanda tanınması talepleriyle, olduğu gibi olmak, etniklik, eşcinsel hakları, kadın hakları, eşit yurttaşlık, kültürel mirasa sadık kalmak gibi kimlik siyasetinin merkezi haline gelmiş ve özellikle ABD’de çokkültürcülük olarak kullanılmıştır. Kavram özellikle İngiltere ve Avrupa’nın diğer ülkelerinde ABD’de de olduğundan daha dar bir kapsamda, daha çok göç nedeniyle Avrupa’ya yerleşmiş beyaz olmayan ve Avrupa’nın dışında kalan ülkelerden gelen insanların yerleşimiyle ortaya çıkan toplumsal yapıyı ifade etmek için kullanılmıştır (Modood, 2014: 14). Öte yandan çokkültürlülük düşüncesi, 1970’li yıllarda göç alan ülkeler arasında bulunan Avustralya ve Kanada’da yerlilerin ve göçmenlerin kültürel farklılıklarını yaşatabilmelerine imkân sağlamak adına çokkültürlülük politikaları adını verdikleri yaklaşımı benimsemeleriyle doğar ve sonrasında İngilizce konuşulan ülkeler başta olmak üzere Avrupa ve Latin Amerika’ya yayılır (Doytcheva, 2020: 12).

Çokkültürlülüğün kavramsal içeriği Brian Barry, Will Kymlicka, Charles Taylor ve Chandran Kukathas gibi isimlerin çalışmalarıyla zenginleşirken aynı zamanda da pek çok insan çokkültürcülüğün tam olarak ne olduğu ve neyi temsil ettiğini kavramakta zorlanmaktadır. Çokkültürcü politikaları benimseyen siyaset felsefesi teorisyenlerinin hem çokkültürlü uyumu dile getirirken öne sürdükleri gerekçeler hem de söz konusu uyum biçimlerini ilkeli şekilde

savunabilecekleri sınırlar getirme konusunda normatif prensiplerden yoksun oldukları görülür. Kavramın içeriğinin belirlenmesi konusunda, hangi tür azınlıklara yer verilecek, kavram göçmenlerin taleplerini içerecek şekilde dar mı kalmalı, yerel azınlıklar ya da ulusal azınlıkları içerecek şekilde geniş mi tutulmalı, ırk, cinsiyet, din, cinsel yönelim gibi farklılıklar farklı politikaların konusu mu olmalı, hangi çokkültürlü politikalar ne tür azınlıklara uygulanmalı gibi konularda çeliştikleri görülür. “Çoğul kültürlülük”, “kültürlerarasıcılık”, “farklılık siyaseti” ve “kimlik siyaseti” gibi kavramsallaştırmalar da benzer kusurlara ve uzlaşmazlıklara sahiptir³ (Murphy, 2024: 28).

Görececilik kavramı da bu tartışmalı konulardan biridir. Ahlaki görececilik, evrenselliğin olmadığını ve belirli kültürlere, gruplara veya geleneklere göre standartların farklılaşacağı anlayışına bağlıdır⁴. Bu argüman, farklı kültürlerin kendi değerlerinin, normlarının ve inançlarının doğru olduğu düşüncesinin etkili bir ifadesidir. Bu argümanın etkisi ve cazibesi ahlakın mutlak geçerli bir ifadesinin olamayacağı dolayısıyla diğer kültürleri yargılamanın açık bir kibir belirtisi olduğu ve kendi değerleri üzerinden başkalarını değerlendirmenin insanda yarattığı rahatsızlık hissidir ve genellikle siyasi amaçlar söz konusu olduğunda başka bir kültüre dayatmanın yanlışlığını savunmak için kullanılır. Ancak farklı kültüre müdahalenin yanlış olduğu düşüncesi ahlaki görececiliğin kendisinden kaynaklanmaz, iddia edildiği gibi doğruluk sadece kültürle belirlenen bir şeyse o zaman kişi kültürüyle tutarlı davrandığında bunları yapmasında yanlış bir şey yoktur (Shorten, 2023: 15-16). Dolayısıyla azınlık inançları ve uygulamaları karşısında görececi politikalar uygulamada çeşitli tartışmaları kaçınılmaz kıldı. Modern toplum, herkesin ürettiği karşılığında hak ettiğini aldığı, kişisel inançlarının, davranış alışkanlıklarının, doğuştan sahip olduğu herhangi bir ırka mensubiyeti aşan bir birlikteliktir. Bugün dünyanın her yerinde doğuştan getirilenlerin sonradan edinilenlerden öç aldığı, törenin, âdetlerin (Touraine, 2011: 50), kültürün, toplulukların kutsandığı bir anlayışın geriye dönüşü birlikte yaşamı, yurttaşlığı ve modern toplumu sorunsallaştırıyordu.

Bu konuya ilişkin farklı yaklaşımlara 1972 yılında Amerika’da görülen *Winconsin v. Yoder* davası örnek olarak verilebilir. Amiş topluluğu üyesi üç aile, ortak kültürden farklı olarak araba, elektrik gibi araçlar ve modern kurumlardan faydalanmadan kırsal yaşamlarını sürdürmek ve 14-15 yaşlarındaki çocuklarını ilkökul eğitimlerinden sonra, 16 yaşına kadar eğitim zorunluluğu bulunmasına rağmen liseye göndermek istememektedirler. Ebeveynler suçlu bulunmaları sonucunda verilen para cezasını, Amerikan Anayasası uyarınca dini özgürlüklerinin kısıtlandığı gerekçesiyle dava ettiler. Devlet okullarında uygulanan rekabetçi anlayış, bilimsel başarı gibi değerlerin toplumsal dayanışma ve barış gibi Amiş değerlerine aykırı olduğu ve bunun topluluğun değerlerini çocuklarına aktarma hakkını engellediğini, geleneksel ev ve tarım zanaatlarına bağlı eğitim verme istediklerini dile getirdiler. Bu davada Kukathas, Amiş geleneklerini savunurken, Kymlicka, çocukların okuldan uzaklaştırılmalarının dünya hakkındaki bilgilerini sınırlandıracağını ve olgunluğa eriştiklerinde topluluktan ayrılma olasılığını zayıflatacağını dile getirdi. Bu durum Galston’a göre liberal düşüncenin bölünmesinin bir göstergesidir. Ona göre Kymlicka’nın durumu Voltaire, Kant gibi Aydınlanma düşünürlerinin mirasıdır ve bireysel özgürlüğün özerklik kapasitesine, akıl yürütme ve net düşünmeye bağlı olduğu düşüncesinin mirasıdır ve çocuklar eğitimlerine devam etmelidirler. Bu durumda hem Galston hem de Kukathas hoşgörü ve çeşitlilik anlayışına vurgu yaparlar. Devlet, topluluklar liberal değerleri reddetse bile onlara müdahale etmemelidir, çeşitlilik bastırılmamalıdır. Kymlicka’ya göre özerklik mi hoşgörü mü temelde ayrıştıkları nokta burasıdır (Shorten, 2023: 40-43). Bu noktada kültürel çeşitliliğe sahip toplumlarda sosyal uyumun nasıl sağlanacağı temel sorunlardan birisi olarak karşımıza gelir. Çokkültürlü toplumlarda demokrasinin yüzleşmek zorunda kaldığı uyumlu, istikrarlı, siyasal olarak yönetilebilir bir toplumdur. Etnik-kültürel ya da etnik-ulusal farklılıkların öne çıkarıldığı durumda ne üzerinden özdeşliğin sağlanacağı ya da neyin insanların birbirlerine güvenmelerini sağlayacağını, neden diğerleri için fedakârlık yapmaları gerektiği, ortak toplumu ve kaderi paylaşan yurttaşlar olarak kendilerini nasıl göreceklidir? Çokkültürlü politikalar bu hedeflere ulaştırılabilir mi? Bu konuda Kymlicka çoketnikli ya da çokuluslu devletlerde sosyal uyumu sağlamanın kaynaklarının ne olduğunu yeterince bilmediğimizi düşünür (Murphy, 2024: 24). Kısaca çokkültürlülük, tüm bu tartışmalı içeriğiyle kimileri için kültürel kimlikleri temel alan yaklaşımı nedeniyle hak eşitliği, fırsat eşitliği ve saygı gibi değerlerle eş tutulur ve demokrasinin temelini oluştur; kimilerine göre ise tersine kabileciliğin geri çağırılmasından başka anlamı yoktur ve bu yönüyle modern ulusal birlik ve bütünlüğü tartışmaya açar. Yine kimileri ulusçuluğun önündeki

en büyük engellerden biri olduğunu savlarken kimileri ise tersine çokkültürlülüğü, ulusçu duygu ve anlatımların kökeniyle ilişkilendirir (Kastoryano, 2009: 21). Özellikle küreselleşme süreci ve soğuk savaşın sona ermesi ve piyasaların genişlemesi ile birlikte “kültürel özgünlükler” söylemi güçlenirken kültürel kimliklerin tanınmasına ilişkin talepler artmıştır (Doytcheva, 2020). Ancak bu kültür temelli talepler birlikte yaşama sorunsalının şiddetini de yükseltecektir.

Çokkültürlülük Uygulamaları

Farklı kültürlerin giderek daha fazla karşılaşmaları ve aynı yaşam alanlarını paylaşmaları, siyasi, kültürel ve ekonomik sorunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Altınbaş, 2006). Ülkelerin çokkültürlü bir toplumsal yapıya sahip olmasında tarihsel süreç içerisinde deneyimledikleri ekonomik, siyasi ve toplumsal dönüşümlerin önemli bir konum işgal ettiği görülmektedir. Özellikle modern devlet ve toplum modellerinin orta çıkıp şekillendiği süreç, çokkültürlü toplumların oluşumunda ve çokkültürlülüğe yönelik siyasi yaklaşımların biçimlenmesinde etkili olmuştur. Bu durumun Avrupa’nın çokkültürlü bir toplumsal gerçekliğe sahip olması konusunda son derece belirleyici olduğu görülmektedir. Avrupa’nın İngiltere, Fransa, Almanya, Belçika ve Hollanda gibi emperyalist geleneklere sahip ülkelerinin dünyanın çeşitli bölgelerini sömürgeleştirdikleri bir dönem yaşanmıştır. Bu ülkeler egemenlik altına aldıkları toplumların maddi ve beşeri kaynaklarını kendi ülkelerine taşımışlardır. Bu durum, sözü edilen ülkelerde kültürel çeşitliğinin ortaya çıkmasının temel nedenini oluşturur. 2. Paylaşım Savaşı sonrasında yaşanan siyasi ve ekonomik dönüşümler neticesinde sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaya başlamaları bu ülkelerden sömürgeci devletlere yönelik göçün önünü açtığı görülmektedir. Ayrıca yine 2. Paylaşım Savaşı sonrasında bu ülkelerin sanayileşmiş ekonomilerinin yoğun iş gücü ihtiyacını hem kendi insan kaynaklarından karşılayamamaları hem de bu açığı ucuz emek üzerinden giderme isteği neticesinde kendi kültürel değerlerinden, normlarından ve yaşam pratiklerinden farklı insanları ülkelerine davet etmek durumunda kalmışlardır. Bu bağlamda bu ülkelerdeki çokkültürlü toplum gerçeğinin temelini sömürü geleneği ve ucuz emek ihtiyacı oluştururken yöneticilerin çokkültürlü toplumlarına yaklaşımlarının hem ulus-devlet anlayışları temelinde hem de konjonktürel olarak ekonomik ve siyasi gelişmeler doğrultusunda şekillendiği görülmektedir (Yanık, 2013; Ercins ve Görüşük, 2016; Ceylan, 2016; Anık, 2018).

2. Paylaşım Savaşı’nı kaybeden Almanya’daki çokkültürlü toplumun oluşumunda bu ülkenin yenilenmek için işgücüne duyduğu ihtiyaç belirleyici olmuştur. Almanya, 1960 ve 70’li yıllar arasında aralarında Türkiye’nin de bulunduğu birçok ülkeden “konuk işçi” statüsünde iş gücü alımı gerçekleştirmiştir. Almanya bu dönemde yoğun göçmen girişini 1965 yılında çıkardığı “Yabancılar Yasası”yla düzenlemeye çalışmıştır. 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizi tüm dünya ekonomileri gibi Almanya’da da çeşitli sorunlara neden oldu ve bu kriz Alman toplumunun göçmenlere yaklaşımının dönüşümünde etkili oldu ve göçü engelleme yönünde girişimler başlatıldı. Diğer yandan da farklı tarihsel ve toplumsal deneyimlere sahip göçmenlerin Alman toplumuna uyum sağlamada yaşadıkları zorluklar gerek Alman devletinin göçmenlere yaklaşımı kaynaklı gerekse de azınlıkların kendi içlerinde gettolaşmaları kaynaklı olarak ortaya çıkan toplumsal sorunlar farklı kültürlerle ve yaşam deneyimlerine yönelik yaklaşımı dönüştürdü (Yanık, 2013). Dahası Walzer’a göre, Almanların ulusal birliğin temelinde kültürün bütünleştirici rolüne yönelik sahip oldukları güçlü inanç kendi toplumları içerisindeki farklılıklara yönelik tepkiyi güçlendiren önemli faktördür ve çokkültürlülüğe yönelik hoşgörüyü imkânsızlaştırmaktadır (Altınbaş, 2006: 55). Süreçte Berlin Duvarı’nın yıkılması ekonomik ve siyasi çalkantılara neden olurken göçmenlere yönelik tepki ise ölümlerle sonuçlanan şiddet olaylarının ortaya çıkmasına neden oldu. Almanya’da bulunan azınlıklara gerek kendi dillerinde eğitim alanında gerekse de iletişim ve inanç konularında sağlanan kolaylıklar yurttaşlığa geçiş ve Alman toplumuna uyumun sağlanması gerekçesine bağlı olarak yasal düzenlemeler getirilerek sınırlandırılır. Çokkültürlülük uygulamasında yaşanan geri adımların gerekçesi son derece açık şekilde belirtilir; Almanya’da çokkültürlülüğün sonucu olarak, “azınlıkların kendi kendine etnikleşmesi” ilan edilir (Akt., Kastoryano, 2009: 26).

İngiltere ve Hollanda’nın çokkültürlü bir toplumsal yapıya sahip olmalarının temelinde bu ülkelerin sömürgeci geçmişlerinin önemli faktörlerden birisi olduğu görülmektedir. 2. Paylaşım Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler sonucunda sömürgelerde yaşayan insanların geri dönüşleri ve süreçte zorunlu işgücü ihtiyacı bu ülkelerde kültürel çeşitliliğin oluşumunun temelinde yer almaktadır. Süreçte göç oranlarında yaşanan artış, birlikte yaşama sorununu gündeme getirirken bu

ülkeler hukuksal düzenlemeleri yapma konusunda yetersizlikler yaşamaktadırlar. Hollanda göçmenleri kapsayıcı ve bütünleştirici politikalar üretme konusunda başarısızdır. Hoşgörü politikasına dayalı olarak geliştirdikleri farklılıkların kamusal alanda temsili uygulamalarından süreçte hızlı bir şekilde radikal politik dönüşler ortaya koydukları görülmektedir. Örneğin Hollanda devlet kanalı tarafından bazı azınlık dillerinde yapılan yayınlar azınlıkların büyük topluma sosyal uyumlarını engellediği gerekçesiyle kaldırıldı ve alt kültürlerin ülkedeki demokrasiyi tehlikeye atacağı konusunda endişeler ortaya çıktı. “*Amsterdam Üniversitesinden siyasal kültür profesörü los de Beaus: "Çokkültürlülük modelimiz pratikte çöktü. Demokrasilerin selameti için altkültürlerin zayıflatılması gerekiyor"*” (Akt. Tekinalp, 2005: 79) tarzında düşünceler dile getirdi. Benzer bir sürecin İngiltere’de de yaşandığı görülmektedir. Farklılıkların kamusal alanda temsili benimsenmiştir. Örneğin Sih erkeklerin kamusal görevlerini yerine getirirken saçlarını örtmeleri veya ülkede bulunan Müslüman azınlığın dinsel taleplerinin karşılanmasına yönelik kolaylıklar sağlaması ya da çeşitli azınlıkların kendi dillerinde yayın yapabilmeleri gibi uygulamalar farklılıkların kamusal temsillerine yönelik devlet desteğinin açık göstergesidir (Yanık, 2013).

Fransa’nın da benzer şekilde sahip olduğu sömürgeci tarihsel geçmiş ve sanayileşme sürecinde yaşadığı iş gücü eksikliği sorunu ülkenin göç almasının temel nedenini oluşturmaktadır. Özellikle Kuzey Afrika’nın Müslüman ülkeleri olan Fas, Cezayir, Tunus gibi ülkelerden Fransa’nın tarihsel bağları nedeniyle yoğun işgücü göçü gerçekleşmiştir. Ancak Fransa’da egemen olan Cumhuriyetçi tutum ve seküler yurttaşlık yorumu İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerden farklı olarak göçmenlerden öncelikle Fransız toplumunun kültürüne, değerlerine ve normlarına uyumu talep etmiştir. Fransız devletinin göçmenlerden etnik, dilsel ve dinsel özgüllüklerini Fransız yurttaşlığının evrensel değerleri lehine ikincilleştirmelerini isteyen çokkültürlülük yaklaşımını benimsediği görülmektedir. Bu nedenle Fransız devletinin göçmenlerin kültürel taleplerinden ziyade çalışma ve iş yaşamına ilişkin sorunların çözümüne yönelik bir anlayışı benimsediği söylenebilir (Doytcheva, 2020; Yanık, 2013). Fransa, devlet okullarında ve kamu kurumlarında dini sembol ve simgelerin kullanılmasını engelleyen düzenlemelerin yanında, 2010 yılında da kamuya açık alanlarda peçe yasağı getirdi (BBC, 2023). Ancak Fransa’nın benimsediği yurttaşlık anlayışında ikinci ve üçüncü kuşak göçmenler dikkate alındığında farklılıkların birlikte yaşama sorunsalını bütünüyle çözdüğünü söylemek oldukça zordur. Söz konusu nesiller Fransa’da doğup büyümelerine rağmen büyük toplumla uyum konusunda sorunlar yaşamaktadırlar ve kültürel, dilsel ve dinsel özgünlükleri temelinde kamusal alanda temsil taleplerini dile getirmektedirler.

Sözü edilen Avrupa ülkelerinin tümünde çokkültürlülük, farklılık ya da kültürel kimlik politikalarına yaklaşımların genel olarak 1990’lı yıllardan sonra radikal şekilde dönüşmeye başladığını söyleyebiliriz. Öncelikle göçmen alımlarına sınırlamalarla başlayan sürecin, sonrasında belirli kriterler ve uyum testlerini başarma gibi bazı uygulamalar üzerinden zorlaştırıldığı görülmektedir. İngiltere, Hollanda gibi ülkelerde farklılıklara hoşgörü anlayışıyla başlayan politikaların süreç içerisinde bütün Avrupa ülkelerinde terk edilerek uyum, entegrasyon ve asimilasyon gibi kavramsallaştırmalar üzerinden tartışılmaya başlandığı görülmektedir. Özellikle ABD’de yaşanan 11 Eylül saldırılarının ardından başlayan sürecin hoşgörü politikalarının terk edilmesinde önemli bir rolü bulunmaktadır (Tekinalp, 2005). Yine süreçte Avrupa’nın başkentlerinde yaşanan bombalama olayları, kalabalıklara yönelik ölümlerle sonuçlanan terörist saldırılar ve bu eylemlerin faillerinin Avrupa ülkelerinde doğup büyümüş olması gibi nedenler çokkültürlülük politikalarının başarısızlığı ya da neden olduğu birlikte yaşama sorunları olarak yorumlanmasına ve dolayısıyla bütünüyle terk edilmesine sebep olduğu görülmektedir. Örneğin Hollanda’da Hilda Verwey-Jonker Enstitüsü, Hollanda hükümetine çokkültürlülük konusunda daha fazla adım atılması önerisini sunarken, Hollanda meclis komisyonu, Hollanda devletinin 30 yıldır uyguladığı entegrasyon politikalarını ve Enstitünün önerilerini eleştirmiştir. 2004 yılında komisyonun hazırladığı sonuç raporunda, çok etnikli bir toplum yaratma projesinin başarısız olduğu, bunun büyük etnik gettolar ortaya çıkardığı, ülkenin alt kültürler tarafından bölünerek kutuplaştırıldığı ifadelerine yer verilmiştir ve bu durumun Müslümanların “Hollandalılaşmaları”nın önündeki engel olduğu, çokkültürlülük politikalarının iflas ettiği ve Hollanda’nın değerlerinin göçmenlere benimsetilmesi tavsiyesinde bulunmaktadır. Hollanda başbakanının da benzer düşünceleri benimsediği görülmektedir. Balkenende’ye göre “ulus, farklı kültürlerin toplamı anlamına gelmemektedir” Hollanda kültürüne açık olmayan, dili öğrenmeyen farklı kültürdeki

insanlarla özellikle ilgilenileceğini dile getirmektedir. Benzer düşünceler İspanya'nın eski başbakanı Aznar tarafından da dile getirilmektedir. Aznar', "çokkültürlülük tam da toplumu parçalayan duruma denir" şeklinde ifade etmektedir. İtalya'dan da benzer sesler yükselmiştir. Politikacı Andrea Gibelli Batı'nın insan hak ve özgürlüklerine dayalı kendi kültürünü savunma hakkı olduğunu belirtmektedir. Almanya'da Sosyal Demokrat eski İçişleri Bakanı Otto Schily "en iyi entegrasyon asimilasyondur" şeklinde ifadeler kullanmaktadır (Altınbaş, 2006: 56). Başbakan Merkel'de 2010 yılında Almanya'da "çok kültürlü bir toplum inşa etme çabasının başarısız olduğunu" dile getirdi (BBC, 2010). Ardından 2011 yılında İngiltere başbakanı David Cameron Almanya'da düzenlenen güvenlik konferansında İngiltere'de çokkültürlülük politikalarının başarısız olduğunu söyledi. Cameron, devlet tarafından yürütülen çokkültürlülüğün İngiltere'de farklı kültürlerin birbirlerinden kopuk yaşamlar sürmesine neden olduğunu söyledi ve İngiltere'nin daha güçlü bir ulusal kimliğe ihtiyaç duyduğunu vurguladı. Cameron, İngiltere'nin kurtuluşu için "İşin doğrusu, son yıllardaki pasif hoşgörüye değil, çok daha aktif, güçlü (adaleli) bir liberalizme ihtiyacımız var" dedi. 2005 yılının Temmuz ayında Londra'da yaşanan terör saldırıları sonrasında da İşçi Partili eski başbakanlardan Tony Blair da çokkültürlülük söylemini terk ederek, radikal düşüncelere sahip azınlık gruplarıyla mücadele çağrısında bulunmuştu. Bir diğer İşçi Partili eski başbakan Gordon Brown da "Britanyalılık" kimliğini güçlendirme mücadelesi içerisine girmişti (BBC, 2011). Bugün geldiğimiz noktada İngiltere çokkültürlü bir toplumda ortaya çıkan uyum ve birlikte yaşama sorunsalının çözümünü göç ve göçmen girişini kısıtlamakta veya tamamen engellemekte bulmuş görünüyor. Örneğin İngiliz hükümeti ülkeye her ne nedenle olursa olsun kaçak giriş yapan bir göçmeni iltica başvurusu değerlendirilmeden ya doğrudan geldiği ülkeye ya da Ruanda'ya göndermektedir (BBC, 2024). Bu durumu 1930'ların faşist Almanyası örneği üzerinden eleştiren BBC'nin ünlü futbol yorumcusu Garry Lineker hem gazetesi hem de hükümet üyeleri tarafından işten atılmakla tehdit edildikten sonra köşesini kaybetti (Cooney, 2023). İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika, İsviçre, Danimarka, Almanya, İspanya, İtalya ve Norveç gibi birçok Avrupa ülkesi çokkültürlülüğe, çeşitliliğe hoşgörüyle yaklaşımın son bulduğunun somut göstergesi olan kamusal alanlarda Burka'yı yasakladı (Yıldız, 2019). Avrupa'da farklı değerlere, normlara, çeşitliliğe, inançlara yaşam pratiklerine "hoşgörü" ve "kültürel özgünlükler" gibi kültürel olanı özcüleştiren söylemlerle başlayan süreç Hollanda, İsveç ve Danimarka gibi Avrupa ülkelerinde radikal grupların Kuran-ı Kerim'i yırtma ve yakma (Okuduci, 2023) gibi provokatif eylemlerle uygulamada demokrasi içerisinde birlikte yaşamanın temellerini yıkan bir boyuta evrildi.

Sonuç ve Değerlendirme

Küreselleşme sürecinde, kültüre "kültürelci" yaklaşımların ya da kültürel "kimlik politikaları"nın yükselişinin temelinde, ulus-ötesi kapitalizmin, sosyal sınıf çelişkilerini ilgi odağı olmaktan çıkarmak ve ulus-devlet ve sosyal sınıf gibi ortaklıkların sermayeyi sınırlandıran gücünü kırmak ya da ortadan kaldırmak için çoklu kimlikler üretme stratejisi bulunmaktaydı. Küreselleşme sürecinde hem neoliberal ekonomi politikaları yükselecek hem de kültürel kimlik politikaları bu yükselişe eşlik edecekti. Kolektif birlikleri güçsüz kılmak için kültürel kimliklerin öneminin üzerinde durulacaktı ancak bundan önce ise politikanın yerine başat bir kültürün insanları bir arada tutacağı düşüncesinin kabul ettirilmesi gerekmekteydi. Kültür, politik aktörler tarafından bir kez bütünleştirici unsur olarak anlaşıldığında denkleme, dünyanın ve benliğin farklı yorumları "farklı olanın hakkı" söylemi dahil olmaktadır. Bu yolla kolektif birlikler farklı kültürel gruplara, çoklu kimliklere ya da farklı gelecek tasarımlarına sahip gruplara bölündüğünde küreselleşmeci neoliberal ekonomi politikaları karşısında güçlü bir muhalefetin bulunmamasına neden olmaktadır (Kaya, 2014). Özellikle 1980 sonrası dönemde makro düzeyde bu politikalar tüm dünyada değişim ve dönüşümlerin temelini oluşturmuştur.

Kültürel sahaya ilişkin özcü yaklaşımların tartışılıp uygulandığı, kültürel farklılığının, çeşitliliğin, çokkültürcülüğün kutsandığı ve kültürel sahanın merkeze alınarak ekonomik eşitsizliklerin ve politikanın ikincilleştirildiği, kültürün tek başına toplum halinde birlikte yaşamanın ölçütü olarak anlaşıldığı bir süreç yaşandı. Ancak Eagleton'ın (2021a) belirttiği gibi kültüre doğru yaptığımız bu hamle bizim toplum halinde birlikte yaşama sorunumuzu felakete dönüştürebilir. Belirli tarihsel ve toplumsal koşulların sonucunda ve çeşitli ihtiyaçlarımızı karşılamak amacıyla ürettiğimiz kültüre ve onun farklılıklarına, çeşitliliğine özcü bir anlayışla yaklaşmak, temelde insanın refahını yükseltme bağlamından onu kopartarak bilimsel eleştiriye kapatmak ve politikanın yerine

onu ikame etmek sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bugün Avrupa’da uygulama düzeyinde kültürü merkeze alan çokkültürcü yaklaşımların sahip olduğu görünüm ve ulaştıkları nokta bu açıdan oldukça aydınlatıcı bir deneyim olarak ortada durmaktadır.

Sonuç olarak “başat” bir kültürü politik sahanının ve yurttaşlığın yerine ikame etmeye dayalı homojenleştirici yaklaşımlar nasıl ki politik sahayı ele geçirip çoğulcu yorumları dışlayan bir hegemonya kurma amacına yönelebiliyorsa, farklılığı, çeşitliliği, uyumsuzluğu kutsayan çokkültürcü yaklaşımlar da aynı derecede sorunsaldır (Kaya, 2014). Yani insanları etnik, dini, cinsel kimlikleri ve yaşam pratikleri üzerinden sorunsallaştırmak ya da bunların farklılığı üzerinden kutsayarak merkeze taşımak, bir yandan ekonomik eşitsizliklerin üzerinin örtülmesine hizmet ederken diğer yandan da evrenselliklerimizi ve yurttaşlığa dayalı sistemi geriletmektedir. Bu durum toplum halinde birlikte yaşamın felakete sürüklenmesine neden olabilir.

Sonnotlar

¹ Bkz. Sam Haris (2016)

² Bkz. Taylor (2018). Burada tanınma kavramsallaştırılmasıyla kastedilen sadece, kültürel kimliğin tanınması değil, aynı zamanda kültürün değerinin tanınmasıdır (Kaya, 2018: 113).

³ Çokkültürlülük literatürüne, Will Kymlicka (2020), Chandras Kukathas, Charles Taylor (2018) ve Bhikhu Parekh (2002) gibi isimler önemli teorik katkılar sunmaktadırlar. Taylor ve Kymlicka, Kanadalı Frankafonların istekleri, Parekh ise Britanya’daki postkolonyal göç gibi konular üzerinde duruyordu. Ancak bazı genel normatif ilkelerin üretiminde başarı sağlamalarına rağmen sonuç olarak günümüzde çokkültürlülük çalışmaları, parçalı ve tutarlılık sağlamaktan uzak olduğu söylenebilir (Shorten, 2023:25).

⁴ Çokkültürcü yaklaşımı benimseyenler, neden kültürel değişim ya da uyum sağlamanın ve iç içe geçmenin öneminden bahsetmezken kültürel farklılıkların üzerinde dururlar? Çokkültürlülüğe sempatiyle yaklaşan bazı kuramcılarda dahil olmak üzere çokkültürlülük eleştirmenleri genellikle bunu dile getirdiler ancak bu sorunun çok temeli yoktur. Literatür, çokkültürcü yaklaşımı benimseyenlerin çoğu da dahil, gerçekçi olmayan, sabit ve köktenci görüşleri reddetmektedir (Murphy, 2024: 25).

Kaynaklar

- ALTINBAŞ, D. (2006). “Avrupa ve Çokkültürlülük: Fransa Örneği”. *Stratejik Analiz Dergisi*, S.78, 52-59.
- ANIK, M. (2018). “Bir Kimlik Siyaseti Olarak Çokkültürcülük ve Paradoksları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S. 55, 455-466.
- BATES, D. G. (2018). *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji İnsanın Doğadaki Yeri*, (Çev.: Suavi Aydın vd.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CEYLAN, Y. (2016). “Çokkültürlülük Avrupa Modelleri (Almanya Örneği)”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, 1207-1215.
- ÇINAR, A. (2016). *Çokkültürlülük Efsanesi*, İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- DOYTÇHEVA, M. (2020). *Çokkültürlülük*. (Çev.: Tuba Akıncılar Onmuş), İstanbul: İletişim Yayınları.
- EAGLETON, T. (2021). *Kültür*, (Çev.: Berrak Göçer), İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- EAGLETON, T. (2021a). *Postmodernizmin Yanılsamaları*, (Çev.: Mehmet Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- EAGLETON, T. (2022). *Kültür Yorumları*, (Çev.: Özge Çelik), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ERCİNS G. ve GÖRÜŞÜK L. (2016). “Türkiye’de ve Batı’da Çokkültürlülük Gerçeği”. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 11, S. 2, 383-401.
- GÜVENÇ, B. (2018). *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- HABERMAS, J. (2012). “Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak Siyaset Kuramı Yazıları, (Çev: İlknur Aka), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- HARARI, Y. N. (2021). *Homodeus Yarının Kısa Bir Tarihi*, (Çev.: Poyzan Nur Taneli), İstanbul: Kolektif Kitap.
- HARRIS, S. (2016). *Ahlakın Coğrafyası Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, (Çev.: Mehmet Egemen Nişancı), Ankara: Akılçelen Kitaplar.
- HAVILAND, W. A. vd. (2008). *Kültürel Antropoloji*, (Çev.: İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- HEYWOOD, A. (2019). *Küresel Siyaset*, (Çev.: Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir), Ankara: Felix Kitap.
- KASTORYANO, R. (2009). “Çok Kültürlülük Avrupa İçin Bir Kimlik Mi?”. *Avrupa'ya Kimlik Çokkültürlülük Sınavı*, (Haz.: Riva Kastoryano), İstanbul: Bağlam Yayıncılık. 17- 45.
- KAYA, İ. (2018). *Yeni Türkiye Modernliği Olmayan Kapitalizm*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- KYMLİCKA, W. (2020). *Çokkültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, (Çev.: Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- MODOOD, T. (2014). *Çokkültürcülük Bir Yurttaşlık Tasarımı*, (Çev.: İsmail Yılmaz), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- MOORE, J.D. (2015). *Kültür Teorileri Antropoloji'deki Başlıca Teori ve Teorisyenler*, (Çev.: A. Erkan Koca), Ankara: Atıf Yayınları.
- MURPHY, M. (2024). *Çokkültürlülük Eleştirel Bir Giriş*, (Çev.: Şeyma Özcan), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- PAREKH, B. (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori*, (Çev.: Bilge Tanrıseven), Ankara: Phoenix Yayınları.
- SHORTEN, A. (2023). *Çokkültürlülük Günümüzde Çeşitliliğin Siyasi Teorisi*, (Çev.: Abdulvahit Gezer), İstanbul: Lejand Kitap.
- TAYLOR, C. (2018). “Tanınma Politikası”. *Çokkültürcülük Tanınma Politikası*, (Çev.: Yurdanur Salman), (Haz.: Amy Gutmann), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 46-93.
- TEKİNALP, S. (2005). “Küreselleşen Dünyanın Bunalımı: Çokkültürlülük”. *Journal of İstanbul Kültür University*, S. 1, 75-87.
- TOURAINÉ, A. (2011). *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, (Çev.: Olcay Kunal), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- YANIK, C. (2013). *Dünyada ve Türkiye’de Çokkültürlülük*, Ankara: Sentez Yayıncılık.

İnternet Kaynakları

- Cooney, C. (2023). “Gary Lineker: İngiliz hükümetinin mülteci planını eleştiren paylaşımı üzerine BBC eski milli futbolcunun program sunuculuğuna ara verdi”, (Erişim: 19.01.2025)
- Okuduci, İ. (2023). “Bazı Avrupa Ülkelerinde Kur’an-ı Kerim’in Yakılması, Lübnan’da Protesto Edildi”. (Erişim: 19.01.2025)
- Yıldız, Z. (2019). “Avrupa’da başörtüsü ve peçe yasağını hangi ülke nasıl uyguluyor?”. (Erişim: 19.01.2025)
- URL-1: BBC. (2010). “Merkel’den çok kültürlülük başarısız oldu itirafı”. (Erişim: 19.01.2025)
- URL-2: BBC. (2011). “Cameron: Çokkültürlülük başarısız oldu”. (Erişim: 19.01.2025)
- URL-3: BBC. (2023). “Fransa’da okullarda abaya yasağı: Yüzlerce öğrenci sınıflara alınmadı”. (Erişim: 19.01.2025)
- URL-4: BBC. (2024). “İngiltere, gönüllü olan bir sığınmacıyı Ruanda’ya gönderdi”. (Erişim: 19.01.2025)